

**„A rendőrségi és népbírósi eljárások...
egyre több lelkészi személyre terjednek ki”**

**Egyházi személyek elleni hatósági eljárások a Békés-Bánáti
Református Egyházmegyében (1945–1948)**

Az 1944–45-ös „fölszabadulás” és az 1948-as „fordulat éve” közötti – „népi demokráciának” nevezett – időszak egyházpolitikájának egyik sajátossága a *kétarcúság* volt: míg kormányzati szinten 1945-ben többé-kevésbé problémamentes volt a viszony az egyházakkal (ezt látványos gesztusokkal is igyekeztek bizonyítani). Akkor még mindkét fél (leszámítva természetesen a kommunistákat) komolyan gondolta, hogy új világ kezdődik az egyházak életében is. (Ravasz László és Révész Imre püspökök, valamint az egyházi közvélemény jelentős része hitt abban, hogy a „szabad egyház szabad államban” elve érvényesülni fog az egyházpolitikai gyakorlatban.) A „gesztus-politika” jegyében az év elején tizenöt református egyházi személy került be az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, egyebek mellett Berezky Albert¹ Budapest-pozsonyi-úti és Tildy Zoltán szeghalmi lelképásztorok (utóbbi az FKGP országos elnöke), valamint Révész Imre debreceni püspök. Az ideiglenes kormány komoly anyagi erőfeszítéseket tett a református templomok helyreállítása érdekében, helyenként „kommunista rohambrigádok” csatlakoztak az építőkhöz – állítja a korai Kádár-korszak egyik pamfletírója.² Arról azonban természetesen mélyen hallgatott, hogy helyi szinten sok helyen igen *rossz volt a viszony* az egyházközség és a kommunisták dominálta nemzeti bizottság között, aminek számos oka volt. Így történt ez a nagy kiterjedésű és lélekszámú Békés-Bánáti Református Egyházmegye³ számos egyházközségében is.

Például még 1945 elején a gyomai nemzeti bizottság határozatilag követelte a Református Nőszövetség azonnali hatállyal történő megszüntetését azzal az indoklással, hogy „...a Magyar Kommunista [Párt] és [a] Szociáldemokrata Párt javaslata alapján meg kell szüntetni minden külön alapon induló szervezkedést”.⁴ Erről Katona Gyula⁵ gyomai lelképásztor február 7-én értesítette Révész Imre püspököt, aki ezügyben rögtön írt Erdei Ferencnek. Erre a papíron parasztpárti, valójában „kriptokommunista” belügyminiszter átiratban utasította Szobek András Békés megyei kommunista főispánt, hogy hívja fel a gyomai nemzeti bizottság figyelmét arra, miszerint a nőszövetség törvényesen működhet. Hasonló beavatkozási kísérletnek lehetünk

¹ Berezky Albert (1893–1966) református lelkész 1944-től aktívan részt vett a pártpolitikában. 1944 decemberétől az ideiglenes, 1945 novembere után a megválasztott nemzetgyűlés tagja volt 1948 júliusáig (az FKGP színeiben). 1945 májusától 1946 júniusáig a VKM államtitkára. A Kisgazdapárt „leszámítása” után, 1947 őszétől 1948 tavaszáig a kisgazdapárt politikai bizottságának is tagja volt. Az akkor még tekintélyes és az egyházi körök jó részében népszerű Berezky 1948-ban Rákosi jelöltjeként lett Ravasz László utóda, de az ezt követő időszakban számtalan elvtelen kompromisszumot kötött a fennálló egyházellenes hatalommal. Bővebben lásd Kiss, 2006.

² Kádár, 1957. 145. (A szerző „októbrista” emigránsként a két világháború között Kolozsvárott élt. Ott az Erdélyi Szépművészeti Céh egyik megalapítója, drámaíró, lapszerkesztő, színházrendező volt. 1944-ben Budapestre menekült, 1950-tól az Egyetemes Konvent sajtóosztályát vezette, később főtanácsos lett és teológiai tanár, bár lelkészi oklevéllel nem rendelkezett. 1956. október 31-én lemondott, de a Kádár János-féle ellenforradalmi rendszer megszilárdulása után – mintegy kompenzálva a korábbi „megingását” – megírta az itt idézett pamfletjét. 1956 előtt a Konventen belül „Kolozsvári” fedőnéven ügynöki munkára, a református lelkészek „feldolgozására” használták.)

³ 1945-ben a Békés, Csongrád és Csanád vármegyék területére kiterjedő egyházmegye református híveinek száma százkilencvenhétezer volt.

⁴ TIREL, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 65. d. 231/1945. sz.

⁵ Katona Gyula (Karcag, 1915–1980) 1938–46 vége között (kisebb megszakításokkal) gyomai segédlelkész volt, 1948-tól Gyulán kórházi lelképásztor, 1949–52 között ugyanott hitoktató lelkész, majd segédlelkész, 1974-től nyugdíjazásáig Gyulaváriban szolgált parókus lelkészként.

tanúi Szentesen is. Ott 1945 májusában a helyi nemzeti bizottság határozatban szólított fel arra, hogy az egyházi tanácsok, hitközségi vezetőségek, presbitériumok „a demokratikus szellemnek megfelelően átalakuljanak”.⁶ Ezt természetesen az összes érintett felekezet visszautasította. A „baloldali erők” ebbe nem nyugodtak bele, mert ezután meg Böszörményi Jenő⁷ lelkipásztort akarták eltávolíttatni a városból, de Révész Imre püspök határozottan kiállt mellette. (Végül csak 1952-ben sikerült „megszabadulni” a lelkésztől.)

Révész Imrének nemcsak az egyházi ügyekbe történő beavatkozás okozott fejfájást, hanem lelkészeinek *rendőrségi zaklatása* is. A *letartóztatások* olyan nagy számban fordultak elő, hogy még február 6-án levéllel fordult ezügyben Erdei Ferenchez, és arra kérte, hogy legalább kapjon tájékoztatást arról, mi volt az oka az illető lelkész vagy egyházi tisztviselő lefogásának. Ugyanitt hozta fel Leél-Össy Árpád⁸ esetét, akit még az előző hónapban tartóztatott le a debreceni politikai rendőrség. Leszögezte, bár a sarkadi lelkipásztor kormánypárti színekben volt tagja az országgyűlésnek, de sohasem volt „a jobboldali szélsőség” híve.⁹ A közbenjárás ellenére október végéig *internálva* volt, mígnem a gyulai népbíróság felmentette.¹⁰ Harsányi Pál¹¹ nem volt ilyen szerencsés. A békés-bánáti esperes (aki 1944. október 6-án, az orosz megszállás előtt pár órával menekült el a városból) korábban a Felsőház tagja volt. 1945 júniusában emiatt a gyulai néptörvényszék *egy év letöltendő börtönbüntetésre* ítélte.¹² de végül „csak” nyolc hónapot ült le, mert szabadon engedték. Mivel a világi bíróság elmarasztalta, az egyházmegyei bíróság „feddésre” ítélte, de még ez előtt lemondott az esperesi tisztségéről. (Harsányi „bűne” az volt, hogy a Felsőház tagjaként megszavazta a zsidó törvényeket – csakhogy ugyanezt Ravasz László és Révész Imre püspökök is megtették, még sem vontak senki emiatt felelősségre őket...)

Leél-Össy Árpád esete nem tekinthető egyedinek. Szentpéteri István Makó-úJVárosi kántor 1945 februárjától ápriliséig volt internálva – anélkül, hogy vádat emeltek volna ellene. Ugyanígy internálták a füzesgyarmati Csatári K. István és Láposy Béla református tanítókat, és Mucsi László vésztői tanítót.¹³ Gyökössy Dániel gyomai lelkipásztort¹⁴ „népellenes büntett” vádjával állították a gyulai népbíróság elé. A vád feltehetően egy – menekülés közben, Döbröközön 1944. október 29-én elmondott – prédikációjában meglévő állítólagos szovjetellenes kitétel lehetett.¹⁵ Népbíróság elé állították, 1945 nyarán elrendelték az előzetes

⁶ TtREL, I. 29. e fond, 12. d., sz. n., a Békés-bánáti Református Egyházmegye 1945. június 14-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷ Böszörményi Jenő (Szentés, 1882–1955) 1903 és 1913 között Budapesten volt segédlelkész, előbb a Kálvin téri, majd a kőbányai gyülekezetnél. 1913-ban haza hívták lelkipásztornak Szentésre, 1953-as nyugdíjazásáig ott szolgált.

⁸ Leél-Össy Árpád (Kismarja, 1896–?) 1919–21 közt békési segédlelkész volt, majd 1925-ig kismarjai, 1932-ig berekböszörményi, majd ettől kezdve nyugdíjba vonulásáig, 1953-ig sarkadi parókus lelkészként szolgált.

⁹ TtREL, I. 1. c fond, 465. d., 165/1945. sz.

¹⁰ Népbírósági iratai nem maradtak fenn sem a gyulai, sem a szegedi levéltárban.

¹¹ Harsányi Pál (Túrkeve, 1881.–195?). Nyugati tanulmányutak után 1905-ben Olcsvaapátiban választották meg lelkipásztornak, 1907 és 1930 között Gyomán parókus lelkész volt, majd Gyulán szolgált. 1921-ben választották meg esperesnek, 1938-ban pedig tagja lett a Felsőháznak. Széleskörű közéleti és publicisztikai-irodalmi tevékenységet fejtett ki. 66 évesen 1947. szeptember 30-án vonult nyugdíjba.

¹² *Kósa*, 1994. 153–154. p. és TtREL, I. 29 g fond (egyházmegyei bírósági iratok), 7. d., B.10/5-1946. (Harsányi Pál egyházfegyelmi ügye.) Népbírósági iratai nem kerültek be a gyulai levéltárba, csupán az iktatókönyvben van rá utalás.

¹³ TtREL, I. 1. c fond, 487. d., ad 308/1947. sz. Gönczy Béla esperes 1947. május 12-i jelentése az egyházmegyében internált, rendőrségi felügyelet alá helyezett vagy elítélt egyházi személyekről.

¹⁴ Gyökössy Dániel (Szeghalom, 1887–Gyoma, 1946.) A húszas-harmincas években több alföldi településen volt segédlelkész, majd 1938-ban megválasztották gyomai lelkipásztornak, haláláig ott szolgált.

¹⁵ Az iratcsomóban csupán az előzetes letartóztatás 1945. november 2-i meghosszabbítása, a lelkész november 10-i beadványa, valamint a 12-i szabadlábra helyezése található. BML, népbírósági iratok, XXV. 12. fond, 12. d., Nb. 517/1945.

letartóztatását, de november 12-én a népbíróság szabad lábra helyezte, ám még a tárgyalásának kezdete előtt *meghalt*.

Természetesen az egyháziak ilyen módon történő zaklatása, üldözése nem csupán tiszántúli jelenség volt: „Mind több lelkészünk kerül sokszor alaptalan vagy egészen jelentéktelen panasz alapján letartóztatásba, s a letartóztatás a letartóztatott lelkészek kihallgatása nélkül hetekig tart...” – tájékoztatta Ravasz László dunamelléki püspök Révész Imrét egy június 6-i levelében, melyben azt is közölte, hogy az ideiglenes miniszterelnöknek, Dálnoki Miklós Bélának is írt ebben az ügyben.¹⁶

Egy 1945 májusában kelt jelentés szerint a Tiszántúli Református Egyházkerület három esperese, egyik egyházkerületi tanácsbírója, főgondnoka, valamint Makkai Sándor¹⁷ teológiai professzor (volt erdélyi püspök) ellen indult rendőrségi, illetve népbírósági eljárás. Egyebek mellett ezért kereste meg levélben Révész Imre debreceni püspök először 1945. május 7-én gr. Teleki Géza kultuszminisztert, majd július 7-én államtitkárát, Bereczky Alberthet, utóbbinál felhozva, hogy a rendőri vagy népbírósági eljárás alá vont lelképásztorok száma – csak a tiszántúli egyházkerületben – *harminc* körül jár.¹⁸

Bár számos egyházi személy került népbíróság elé, sokakat még az igazoló bizottságok marasztaltak el. Ezeket az Ideiglenes Nemzeti Kormány által kibocsátott 1945. január 4-i 15/1945. M. E. számú rendelettel állították föl. Feladatuk kezdetben a közalkalmazottak háború alatti politikai magatartásának fölülvizsgálata volt, később a társadalom szélesebb rétegeire (pl. magánvállalkozókra) is kiterjesztették a „vizsgálódásukat”, hogy megtudják: „kik ártottak a magyar nép érdekeinek”. Minden járásbírószék székelyén legalább egy igazolóbizottságot kellett létesíteni, melyet a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült öt párt (a Független Kisgazda- és Polgári Párt – FKGP, Polgári Demokrata Párt – PDP, Nemzeti Parasztpárt – NPP, Magyarországi Szociáldemokrata Párt – MSZDP, Magyar Kommunista Párt – MKP) és az Országos Szakszervezeti Tanács egy-egy kiküldöttje alkotta, emellett még két behívott tagja is volt a bizottságnak: egy jogi képesítésű állampolgár és az érintett munkahely korábban igazolt tagjainak egyike. Az igazolás egyúttal az alkalmazás feltétele volt. Az elmarasztaló határozat ellen az ítéletábrák székelyén működő népbírósági különtanácsokhoz lehetett fordulni.¹⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy egyfelől az eljárás alá vont személy eleve *prejudikált* helyzetben volt, *magának kellett bizonyítania az ártatlanságát*. Másfelől pedig az igazolás nem jelentett automatikus védelmet a további zaklatástól, ugyanis az igazolt személy utólag is a népbíróság elé kerülhetett.

Az igazolandó közalkalmazottak között külön nem voltak megemlítve,²⁰ ezért az egyházi vezetés kezdettől fogva úgy vélte, hogy *a lelkészekre nem terjed ki a rendelet hatálya*, tehát a világi hatóság helyett majd az egyházak maguk bonyolíthatják le az igazolási eljárást. Emiatt a négy református egyházkerület létrehozott egy-egy igazolóbizottságot, mely a lelképásztorok és a vallásoktató lelkészek igazolását végezte el. Hódmezővásárhelyen a Tiszántúli Református Egyházkerület Tanácsának 1945. január 16-án hozott határozata alapján alakított igazolóbizottság május 3-án nem csak azokat a lelkészeket nyilvánította

¹⁶ TtREL, I. 1. c fond, 469. d., 1371/1945. sz.

¹⁷ „Makkai Sándorhoz hozzányúlni annyi, mint a református egyházban óriási izgalmat és elkeseredést támasztani, s azt akarata ellenére a reakció felé szorítani.” – írta Révész Imre Ravasz Lászlónak az 1945. április 26-i levelében. DRERL, A/1c fond, 93. d., 1937/1945. sz.

¹⁸ *Kormos*, 1994. 238.

¹⁹ Bővebben lásd *Palasik*, 2000. 71–73.

²⁰ 2. §.: „A jelen rendelet alkalmazása szempontjából közalkalmazottnak [*kell tekinteni*] az állam, a törvényhatóság, város vagy község közigazgatási, igazságszolgáltatási vagy gazdálkodási tennivalóinak” teljesítésével megbízott személyeket, valamint „ugyanúgy a felekezeti iskolák, hivatalok és intézmények alkalmazottait is.” *Magyar Közlöny*, 1945. 1. sz., 3.

igazoltnak, akik bevárták a „felszabadulást”, hanem azokat is (Nagygyörgy Sándort²¹ és Eperjesi Mihályt²²), akik a front közeledtekor családi okok miatt elhagyták a várost, de hamarosan visszatértek a gyülekezetükhöz.

Bár azt, hogy a lelkészeknek nem kell a világi igazoló bizottságok elé állniuk, egy debreceni értekezleten Valentiny Ágoston igazságügy- és Teleki Géza kultuszminiszter is megerősítette Révész Imrének, a világi bizottságok többsége a lelkészeket is fölszólította nyilatkozattételre. Emiatt az egyházkerület tanácsa nevében Révész május 30-i levelében²³ azt kérte Valentinytól, hogy a lelkészeknek a vonatkozó rendelkezések ellenére történő „politikai igazoltatás” alá vonását igyekezzen megakadályozni, illetve ilyen értelmű utasítást adjon ki a főispánoknak, de az igazoltatások csak folytak tovább.

Persze volt, aki ez ellen tiltakozott. Hódmezővásárhelyen az 1. számú igazolóbizottság (mely a lelkészek felülvizsgálatát végezte) dr. Godáts Imrét²⁴ is igazolta akár a többi kollégáját, de szeptemberben a rendőrség politikai osztályától bejelentést érkezett a bizottsághoz, hogy a Magyar Élet Pártja (MÉP) egyik kerületi vezetője volt (ez a vád feltehetően a lelkész egyik személyes ellenségétől származott – a bizottság végül nem is vette figyelembe), ráadásul a Hódmezővásárhelyi Népújság 1942. október 3-i számában egy „kifogásolható nyilatkozata” jelent meg. A beidézett lelkész azonban a szeptember 13-i tárgyaláson először is fölhívta a figyelmet arra, hogy az igazságügy-miniszter egy átírata szerint az 1080/1945. M.E. számú rendelet hatálya *a lelkészekre nem terjed ki*. Azt is közölte, hogy Révész Imre tájékoztatta arról, miszerint az egyház igazolási utasításában felsorolt lelkészi kategóriákat „semmiféle világi hatóságnak és politikai szervnek, vagy testületnek nincs joga állami igazolás alá kényszeríteni.”²⁵ Ezt követően határozottan tagadta, hogy a MÉP tagja vagy vezetője lett volna, majd bebizonyította, hogy a kifogásolt nyilatkozatát a szerkesztő utóbb átírta. A bizottság a védekezését elfogadta és kimondta, hogy a korábbi igazolását továbbra is érvényben tartja.

Meg kell jegyeznünk, hogy nem csak a lelkészeket idézte be az igazolóbizottság, hanem a felekezeti tanítókat, tanárokat is. Például Vásárhelyen Halmi Imre református elemi iskolai tanítót azért ítélték csupán *feddésre*, mert ott szerepelt ugyan a neve a Nyilaskeresztes Párt tagnévsorában, de a vizsgálat során kiderült, hogy nem volt aktív tag.²⁶ (Halmi ezzel nem úszta meg, ugyanis 1947 májusában *rendőri felügyelet alá* került, csupán azért, mert egy magánlevelet illegálisan akart kijuttatni Németország nyugati felébe.) A református leánygimnázium hitoktató lelkészét, Kádár Lászlót és az igazgatónőt, Vajda Béláné dr. Uzonyi Rózsát azért marasztalták el, mert az iskola 1943/44-es évkönyvében megjelent egy – „háborúpártinak” minősített – írás. A tanár elismerte ugyan, hogy ő írta az ominózus

²¹ Nagygyörgy Sándor (Hódmezővásárhely, 1903.–Solymár, 1973.) A debreceni teológia elvégzése után 1929–1930-ban Újfehértón, 1930–1931-ben Buj-on, majd Hódmezővásárhelyen volt segédlelkész. 1936-tól 1959 áprilisáig a Hódmezővásárhelyi tabáni gyülekezet megválasztott lelkészeként szolgált. A városból – politikai okokból – Bartha Tibor püspök Hajdúbagosra helyezte, onnan ment nyugdíjba 1966-ban.

²² Eperjesi Mihály (Karcag, 1903.–Debrecen, 1986.) a teológia elvégzése után 1927 szeptemberétől 1928 végéig gégyényi segédlelkész volt. 1929-től 1952. végéig állami hitoktató lelkészként szolgált Hódmezővásárhelyen. Ekkor Péter János püspök – politikai okokból – elhelyezte a városból, 1953. közepétől Nyírbátorban lett parókus lelkész a nyugdíjazásáig, 1978-ig. Vezetéknevét a forrásokban olykor „i” betűvel írták, de ő az általunk közölt formában használta a nevét.

²³ TtREL, I. 1. c fond, 469. d., 1191/1945. sz.

²⁴ Dr. Godáts Imre (Szeged, 1890.–Hódmezővásárhely, ?) A debreceni teológia elvégzése után a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen államtudományi doktorátust szerzett, majd 1915–1920 augusztusa között Nagyszentmiklóson volt lelképásztor. Ezt követően, mint menekült, segédlelkészként szolgált előbb Gyulán, majd Szegeden. 1921. áprilisától szolgált Hódmezővásárhelyen, előbb mint segédlelkész, majd 1923. márciusától 1926. júniusáig mint vallásánár. 1926 júliusától Hódmezővásárhely-Újváros lelképásztora lett az 1953. április 30-i nyugdíjba vonulásáig.

²⁵ TtREL, I. 1. c fond, 468. d., 589/1945. sz.

²⁶ A családi birtokuk bérlője a háború alatt beíratta őt és apját, amikor ez kiderült, rögtön követelték, hogy húzassa ki a listáról őket, de az illető nem tette meg – amiről ők nem tudtak. CsML HL, XVII. 405. fond, 1. d., 14/1945. sz.

szöveget,²⁷ de a felelős kiadó az igazgatónő volt. (Ő ráadásul tagja volt a jobboldali Bercsényi Miklós Bajtársi Egyesületnek is.) Az igazolóbizottság az április 21-i tárgyaláson úgy határozott, hogy a szegedi népügyészséghez teszi át az ügyüket – de ezt a határozatot valami oknál fogva hatálytalanították, és május 12-én azt a határozatot hozták, hogy ugyan *a közszolgálatban meghagyják*, de vezető állásra alkalmatlannak nyilvánítják, és az előléptetésből öt évre kizárják őket.²⁸ Fábrián Gyulát, a Bethlen Gábor Református Gimnázium ének-zenetanárát a bizottság június 27-én *megfosztotta az állásától*. Az indok az volt, hogy a tanár nem várta be „az orosz hadsereg felszabadítását” és elmenekült, eközben pedig bevonulási parancsra (!) jelentkezett katonai szolgálatra. Júliusban megfellebbezte a határozatot, és Révész Imre püspök is közbenjárt érdekében a Népbíróóságok Fellebviteli Tanácsánál, talán ennek köszönhető, hogy *fölmentették* és visszakerülhetett a gimnáziumba.²⁹

Falábú Dezsőt, a gimnázium nagy tiszteletnek örvendő fizikatanárát, az egyházközség egyik presbiterét az igazolóbizottság ugyancsak február 23-án hallgatta meg. Március 1-én Karácsonyi Sándor, a bizottság elnöke egy átiratában azt közölte a szegedi népügyészséggel, hogy a tanár „olyan cselekményt követett el, mely súlyánál fogva népbíróóság elé tartozik”, ezért az ügyét oda tették át.³⁰ Az indok az volt, hogy a Hódmezővásárhelyi Népujság 1944. június 1-i számában megjelent, az előző napi ún. gettó-értekezletről beszámoló tudósítás úgy állította be, mintha főszoalásában a tanár a lap főszerkesztőjének a kijelentéséhez csatlakozott volna. („A gettóértekezlet a zsidóknak a város szélére való haladéktalan kitelepítését kívánta. Nem lesz zsidónegyed a Kálvin-tér környékén.” című tudósításban az olvasható, hogy ifj. Szathmáry János, a lap főszerkesztője a Keresztyén Ifjúsági Egyesület helyi választmányának a nevében tiltakozott amiatt, hogy a KIE-székház³¹ is a felállítandó gettó területén belül maradna. Ezt követően javasolta, hogy – úgy, mint más városokban – a téglagyár területén állítsák föl a gettót. A cikk szerint Falábú Dezső úgymond csatlakozott a korábbi felszoaláshoz – csak hogy nem a téglagyári gettó felállítását javaslóhoz, hanem ahhoz, mely a református ingatlan megvédéséről szólt.)

Az április 20-án a református gimnáziumban fölvevett nyilatkozatokból³² az derül ki, hogy a felhozott vád teljesen *alaptalan* volt. Ennek ellenére május 7-én letartóztatták, és a szegedi államfogházba hurcolták. A presbitérium és a nővére Révész Imre debreceni püspök segítségét kérte az ügyében, de a közbenjárás elkésett, ugyanis börtönében a gyomorfekélyes Falábú Dezső – azért, mert a gyógyszereit nem kapta meg időben – május 19-én *elhunyt*. Vörös Mihály, a református gimnázium megbízott igazgatója 1945. május 31-én arról értesítette Révész Imre püspököt, hogy a tanárnak a „népbíróóság elé utalás ténye nagy lelki fájdalmat okozott [...], s ez a körülmény egészségi állapotát nagyon megrongálta. Az őrizetben tartással járó körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy régi gyomor baját nem tudta kellőképpen orvosolni, majd e régi bajából kifolyólag napokkal halála előtt gyomorátfúródást kapott, a műtéti beavatkozás későn jöhetett” és ez okozta a halálát.³³

²⁷ Az évkönyv „Nemzeti nevelés” című fejezetében a kifogásolt rész a következő volt: „a nevelő testület és a tanuló ifjúság egyaránt tudja és cselekvően vallja, hogy a keleti világégés rettentő veszedelme előtt helytállni: Isten, haza és a szabadság eszménye mellett kötelessége minden magyarnak.”

²⁸ CsML HL, XVII. 405. fond, 3. d., 18/1945. sz.

²⁹ TtREL, I. 1. c fond, 470. d., 1587/1945. sz. és CsML HL, XVII. 405. fond, 1. d., 1080/1945. sz.

³⁰ CsML HL, XVII. 405. fond, 1. d., 186/1945. sz.

³¹ A KIE (Keresztyén Ifjúsági Egyesület) a legjelentősebb protestáns ifjúsági egyesület volt. 1883-ban alapították, de 1950-ben ezt is „önfeloszlattatták”. A KIE-székház Hódmezővásárhelyen a Klauzál utca 3. sz. alatt működött.

³² Eperjesi Mihály és Osváth Béla, a Vásárhelyi Reggeli Újság munkatársa – mindketten jelen voltak az ominózus „gettóértekezleten” – azt állították, hogy Falábú Dezső főszoalásában „semmilyen népellenes szándék nem volt kiérezhető”. CsML HL, XVII. 405. fond, 1. d., 284/1944-45. sz.

³³ TtREL, I. 1. c fond, 465. d., 165/1945. sz.

Egyes református lelkészek – annak ellenére, hogy az igazolóbizottságok igazolták őket –, különféle koholt vádakkal 1945-ben vagy az elkövetkező években a népbíróságok, illetve népügyészségek elé kerülhettek.

A népbíróságok és népügyészségek hálózatát az Ideiglenes Nemzeti Kormány 81/1945. M. E. sz. január 25-i rendelete alapján kezdték kiépíteni. Hivatalosan deklarált célja az volt, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket”, de ki nem mondott célja volt az is, hogy az ítélezést kivegyék a „politikailag megbízhatatlannak” tartott szakszakszabóságok kezéből. A rendelet alapján minden törvényszéki székhelyen öttagú bíróságot állították föl, de több helyen úgynevezett kihelyezett tanács ítélezett. A népbíróságokat a Függetlenségi Front öt pártja és a szakszervezetek által delegált hat laikus személy alkotta, valamint egy szakképzett tanácsvezető bíró, akinek szavazategyenlőségnél volt döntő szava. Ezzel azonban megteremtődött a lehetősége annak, hogy a népbíráskodás a *pártpolitikai csatározások* színterévé váljék.³⁴

A népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről szóló 1945:VII. törvénycikk alapján folytatott népbírósági gyakorlat parttalan lehetőségeire aggódva figyeltek föl az egyház vezetői. Révész Imre debreceni püspök 1945. március 14-én Ravasz László budapesti püspökhöz írott, a Rákosi Mátyással történt megbeszéléséről beszámoló levelében világosan előrevetítette a nem kommunista értelmiséggel – köztük az egyháziakkal – való tömeges leszámolás veszélyét. Az MKP „vezére” ugyanis „akaratlanul is elárulta, hogy az összes »fasiszta« elemekkel minél gyorsabban és minél radikálisabban le akarnak számolni, nekik az eddigi igazoltatási eljárás túlságosan enyhe, stb. Ha végiggondoljuk, ez gyakorlatilag bizony az intelligencia tömeges kiirtásával egyenlő, s ezt ők, úgy látszik, mégiscsak ambicionálják. Ti. a »fasizmus« alapján minden nadrágos embert fel lehet húzni, aki az elmúlt 25 esztendő alatt 5 sort nyomtatásban kiadott, vagy 5 mondatot nyilvánosan elmondott.”³⁵ Hiába fordultak a történelmi egyházak vezetői panasszal a belügyminiszterhez, az igazságügy-miniszterhez, és a miniszterelnökhöz (vagy egyenesen Rákosihoz³⁶) a politikai rendőrségnek és a népbíróságoknak az egyházi személyiségek elleni eljárása miatt, és kérték, hogy vegyék figyelembe, hogy olyan korszakban hangoztak el az inkriminált mondatok, amikor még a szovjetellenesség nem volt bűncselekmény, (lásd a leánygimnázium igazgatójának és tanárának esetét), mert a népbírák sok esetben rosszindulatú följelentéseket is tényként kezeltek, a valóság kiderítését politikai elfogultságaik akadályozták meg.

Tárkány Szücs József³⁷ esete a korszakban mondhatni tipikusnak tekinthető: *egyéni bosszú* áldozatává vált. A harmincas években több alföldi mezővárosban volt segédlelkész, majd 1942-ben a Királyhágó tövében fekvő Csucsára került szórványlelkésznek. 1944 tavaszán megkapta a behívóját a honvédségbe. Március 30-án bevonult a nagyváradai csapatkórházba, ahol főhadnagyi rangban tábori lelkész lett. Kórháza decemberben Budapestre költözött, ott esett orosz fogságba 1945 januárjában. A „felszabadítók” Budapesten hamarosan elengedték, ám nem maradt sokáig szabadlábon. Miután hazaérkezett, a helyi politikai rendőrség 1945.

³⁴ Bővebben lásd *Palasik*, 2000. 41–45. és *Szakács – Zinner*, 1997. 182–187.

³⁵ Idézi *Szabó*, 2003. 68.

³⁶ „Minél derekabbnak tudott lelkészeket ér a köztudat megítélése szerint igazágtalan és méltatlan elbánás, annál inkább megrendül a hit és reménység arra nézve, hogy az új politikai és társadalmi rendben az egyház nem fog üldöztetést szenvedni...” – írta Révész Imre Rákosinak 1945. május végén. Idézi: *Barcza*, 1999. 152.

³⁷ Tárkány Szücs József (Hódmezővásárhely, 1908.–Buj, 1971.) a harmincas években több alföldi egyházközségben szolgált segédlelkésznek. A 2. bécsi döntés után előbb a szilágysági Kémerbe került, majd 1942 októberétől Csucsán szolgált, innen hívták be katonának. 1948 októberéig Hódmezővásárhelyen mint menekült lelkész kisegítő szolgálatokat látott el (már amikor szabadlábon volt). 1949 áprilisában megválasztották Vásárhely külterülete, Gorzsa-Kopáncs lelképásztorává. Innen – politikai okok miatt – Péter János 1953 őszén elhelyeztette a nyírségi Encsencsre. Mivel itt részt vett az ’56-os forradalom eseményeiben, 1958 márciusában internálták, Tökölről egy év múlva szabadult. Ezt követően Bartha Tibor püspök – büntetésből – 1959 őszén a Nyíregyháza melletti Buj-ra száműzte, ott is hunyt el.

május 28-án letartóztatta, így került május 31-én a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályának őrizetébe, mint „emberek elhurcolásával gyanúsított”. A följelentő egy nagyváradi születésű, zsidó származású illető, Frisch Márton volt, aki azt állította, hogy a tábori lelkésznek köszönheti, hogy 1945. január 4-én a Városház utcai ún. nyilasházba került, ahol agyba-főbe verték, végül csak csodával határos módon úszta meg a kivégzését. Frisch azt a mesét adta elő az utólag, 1946. január 7-én fölvetett tanúvallomási jegyzőkönyvben, hogy álnéven a Pajor Szanatóriumban bujkált egészen addig, míg 1944. december 26-án be nem költözött oda a 25. Tábori Kórház, melyhez Tárkány Szűcs is tartozott. Ezután keletkezett a konfliktusuk, ugyanis szinte rendszeresen elromlott a kórház kazánja, amit neki kellett volna megjavítani, ezért a főhadnagy-tábori lelkész a kórházparancsnok utasítására „szabotálás” gyanúja miatt előállította, és így került a Városház utcai nyilasházba.³⁸ (A tárgyaláson kiderült, hogy tábori lelkész – előjárójának parancsát teljesítve – nem is a nyilasházba kísértette, hanem a Ludovikán lévő bevonulási központba, onnan került a nyilasok kezére.)

A *kényszervallatáson* átesett lelkész iratcsomóját június 12-én tették át a népügyészségre, mely a vádiratot két nappal később fogalmazta meg. Első fokon a fővárosi IX. kerületi népbíróság dr. Kajcsa Andor-vezette tanácsa 1945. október 25-én a Nb. IX.1993/1945/4. sz. ítéletében, a Nbnov. 9. §. d. pontjára³⁹ történt hivatkozással, a Btk. 92. §-ának alkalmazásával főbüntetésként *másfélévnyi letöltendő börtönbüntetésre*, mellékbüntetésként pedig politikai jogainak tíz évre történő fölfüggesztésre ítélte, bár a tárgyaláson bebizonyosodott, hogy a koronatanú hazudik, ráadásul a vádlottat a rendőrségi vallomását csak verések hatására írta alá.⁴⁰ A büntetésbe egyébként beleszámították az előzetesben eltöltött öt hónapot is, emiatt, és részben a betegségére való tekintettel szabad lábra helyezték. A bírósági ítéletet a népügyészség megfellebbezte, de a Népbíróságok Országos Tanácsa (NOT) elutasította a beadványt.

Ez a fordulat azonban a politikai rendőrségnek nem tetszett. A Magyar Államrendőrség Vidéki Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztálya 2400/2/1945. sz. megkeresése alapján Gajzágó György rendőr őrnagy 1946. március 4-én felhívta a Magyar Államrendőrség Hódmezővásárhelyi Főkapitánysága Politikai Rendészeti Osztályát, hogy Tárkány Szűcsöt vegye őrizetbe és kísértesse fel Budapestre, mivel „értesülés szerint már felgyógyult.”⁴¹ Arra hivatkoztak, hogy mivel jelenleg Vásárhelyen él, „ott hivatásánál fogva közéleti tényező, hangadó szava van a közhangulat kialakításában. Már pedig ilyen faji gyűlöletet sugárzó gondolkodás-móddal, amelyet a múltban követett, nem várható, hogy a jelenben, a demokratikus gondolatnak, cselekvésnek hirdetője legyen. Feltételezhető, hogy benne melegágyra fog találni a demokrácia ellenes gondolat, ilyenformán [a] demokrácia megvédése szempontjából közigazgatási eljárás alá vonása mindenképpen indokolt.”⁴²

A helyi politikai rendőrség sietve teljesítette a pesti elvtársak „kívánságát” és március 15-én őrizetbe vették, majd két hét múlva (!) elrendelték az internálását, mely egészen 1947. január 24-ig tartott. Április 14-én az internálás ellen ugyan föllebbezett Rajk László belügyminiszternél, de másodfokon június 12-én a határozatot jóváhagyták, emiatt továbbra is a Buda-déli Központi Internálótábor foglya maradt. Még akkor sem helyezték szabadlábra, amikor a Népbíróságok Országos Tanácsa másodfokon 1946. december 17-én – bizonyítékok hiányában – az ellene

³⁸ BFL, Tárkány Szűcs József népbírósági perének iratai Nb. 1993/1945. 14.

³⁹ Nbnov. = a népbíróságokról szóló 81/1945. M.E. rendeletet módosító „novella”, azaz az 1440/1945. ME. rendelet. A végzésben olvasható 9. §. d. pontjára történő hivatkozás csak elírás lehet, mert a jogszabályban ilyen szakasz nincs is. A fővárosi PRO 1946. március 29-i jelentése azt állította, hogy a 13 §. 2. pontja alapján ítélték el a lelkészt. (Ez utóbbi kimondja: háborús bűnös az is, „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához”. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214>)

⁴⁰ BFL, Nb. 1993/1945., 32.

⁴¹ ÁBTL, Tárkány Szűcs József vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-21.288., 17. és 23.

⁴² Uo, 21–22.

felhozott vádat ejtette, és jogerősen *fölmentette*. Csak egy hónappal később, 1947. január 21-én szüntette meg internálását a Rajk-vezette Belügyminisztérium – csakhogy egyidejűleg elrendelték a *rendőri felügyelet* („ref”) alá helyezését. Ez ellen ugyan április 17-én föllebezett, de ezt „természetesen” elutasították. (Tették ezt annak ellenére, hogy akkor már tudott volt: a lelkész elleni per koronatanúja, Frisch Márton ellen az Országos Belügyi Hírközpont még 1946. november 19-én körözést bocsájtott ki „háborús bűntett” miatt! A vád az volt ellene, hogy valójában együttműködött a nyilasokkal. A bujkáló zsidót végül elkapták, majd először a kaposvári törvényszék február 28-án sikkasztás vádjával négy hónapi fogházbüntetésre ítélte. (Egyébként 1947. január 13-tól már előzetes letartóztatásban volt.) Ezt követően a budapesti népbíróóság Tutsek-tanácsa június 19-én az Nbr. 11. §. 5. pontjában⁴³ meghatározott „háborús bűntett” vádjával *tizenöt év kényszermunkára* ítélte, ami 1949. december 12-én jogerőre emelkedett.⁴⁴)

Visszatérve Tárkány Szűcs József esetére, a NOT másodfokon 1946. december 17-én – bizonyítékok hiányában – az ellene felhozott vádat ejtette, és jogerősen *fölmentette*. A Belügyminisztérium ezt követően 1947. január 21-én megszüntette az internálását, egyben *rendőri felügyelet* alá helyezte. (Ez ellen 17-én föllebezett Rajk Lászlóhoz, de ezt „természetesen” elutasították.) Végül 1947. június 6-án dr. Karczag Iván miniszteri tanácsos közölte, hogy „további rendőrhatalósági felügyelet alatt tartását nem látom szükségesnek”.⁴⁵ A lelkész vesszőfutása – egy időre – véget ért.

A följelentések egyik áldozata volt az 1929-től Hódmezővásárhelyen működő Eperjesi Mihály vallásoktató lelkész is. Őt 1946. október 16-án egy helybeli illető, bizonyos Tulipán József jelentette föl, mert szerinte ő az előző napi hittanórán „népi és demokrata [*sic!*] ellenes kijelentéseket” tett. A rendőrség államvédelmi osztálya rögtön megindította a nyomozást, az egyik nyomozó október 25-én és november 6-án négy kereskedelmi iskolás leánytanulótól vett föl terhelő vallomást. Az egyik tanuló vallomása szerint a lelkész azt mondta, hogy „azért volt szükséges a német csapatok támadása Oroszország ellen, mert az orosz nép ezáltal vallásszabadságot nyert. [A] háború előtt ugyanis nem volt megengedve, hogy az orosz nép imádjék az Istent.” A csendőrökkel kapcsolatban annak a véleményének adott hangot, hogy „igazságtalanul internálták őket, mert ők csak kötelességüket teljesítették.” Egy felhozott példából pedig azt a következtetést vonta le, hogy a rendőrség Teleki téri alkalmi munkásokból verődött össze. Ez azért volt különösen sértő a főügyész szerint, mert ezen a téren „köztudomás szerint a nem-dolgozó[k] salakja ácsorog”. A másik diák szerint pedig azt is mondta, hogy „a nemzettel nem törődtek a mai vezetők, csak azzal, ki üljön a magas vezetői állásokba.”⁴⁶

November 15-én a rendőrség államvédelmi osztályán kihallgatott lelkész tagadta a vádakát. Bár a négy (megfélemlített) tanún kívül mással nem lehetett a vádat alátámasztani, december 9-én dr. Kilyén István szegedi népjogász mégis elrendelte az *előzetes letartóztatását*,

⁴³ A törvény 11. § 5. pontja alapján háborús bűnös az: „aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábizott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felhajtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának.” Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214>

⁴⁴ ÁBTL, Frisch Márton vizsgálati dossziéja, 3.1.9. V-102.614., 32. és 57. A vád az volt ellene, hogy miután 1945. január 4-én átkísérték a bevonulási központba, onnan a nyilasok – mint szabotázzsal gyanúsítottat – a nyilas párházba hurcolták, de ott valóságban nem lett bántódása (az oda került zsidók közül több mint ötszázat kivégeztek!), hanem mint szerelő szabadon ki-be járt az épületben – ráadásuk besúgó is lett. Frisch azonban viszonylag könnyen megúsza: 1956 nyarán kegyelemre javasolták, mert „csupán” azért lett besúgó, hogy az életét mentse, különben is 1917 óta vett részt a munkásmozgalomban. Ráadásul közreműködött abban, hogy a nyilasház tagjait elfogják. Ezen „érdemekre” való tekintettel 1957. május 15-én az Elnöki Tanács kegyelembe részesítette, a hátralévő börtönbüntetését pedig elengedte...

⁴⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-21.288., 36.

⁴⁶ CsML, VII. 2. fond, 46. d., NB 12/1947. S. L. és N. T. E. vallomásai.

arra hivatkozva, hogy „a kiszabandó büntetés előrelátható nagyságánál fogva terhelt megszökésétől alaposan tartani kell”.⁴⁷

A kirendelt védőügyvéd nyolc tanú meghallgatását kérte, de arra is fölhívta a figyelmet, hogy a vád tanúit a kihallgatáskor manipulálták és megfélemlítették! Lelkésze védelmében december 20-án a törvényszéknek benyújtott petíciót mintegy száz híve írta alá, de természetesen nem ezért *mentette föl* a szegedi népbíróság 1947. február 5-én, hanem azért, mert a vádak megalapozatlanok voltak.⁴⁸

Vásárhelyi (Zsarkó)⁴⁹ Lajos lelkipásztor 1940 novemberétől a felvidéki Özörényben (korábbi nevén Gömörhorkán) volt lelkipásztor. 1944 júliusától – megkapván behívóját – tábori lelkész lett. Amikor november elején szétverték az alakulatát, elindult haza. Miskolcon összefutott egyik régi ismerősével, dr. Pünkösti Mihály⁵⁰ Borsod megyei főispánnal, aki fölhívta a figyelmét arra, hogy mivel *katonaszökevénynek* számít, bármikor kivégezhetik. A „hadműveleti és országmozgósítási” kormánybiztos azt is közölte vele, hogy ha meg akarja úszni a nyilas hadbírósgót, fogadja el a kinevezését a szeptember elején leállt özörényi cellulózzgyár hatósági felügyelőjévé. Vásárhelyi otthon négy napig gondolkodás után az ajánlatot csak azért fogadta el, mert a gyár munkásai fölkeresték, és kérték, hogy vállalja el a gyár vezetését, mivel hónapok óta kenyérkereset nélkül vannak. (Ráadásul ha beindul a termelés, a behívás alól is mentesülnek.) Ezért vette át november 16-án a gyár vezetését (pontosabban a vállalati felügyelő tisztjét), majd fölutazott Budapestre és ott értékesítette a még meglévő tizenhat tonna cellulózt, hogy legyen miből fizetést adni. Ekkor kereste föl egy másik ismerősét, dr. Budinszky László nyilas igazságügy-minisztert,⁵¹ kitől kért százezer pengő segélyt, amiből közszükségleti cikkeket akart venni a munkásainak. A termelés december elsején beindult, a munkások megkapták a fizetésüket (még azokról is gondoskodtak, akik otthagyták a gyárat és – önként vagy kényszernek engedve – beálltak partizánnak), de Karácsony előtt a front elérte a falut, és ekkor családjával a gyár autóján nyugatra távozott. Ausztriából 1945 tavaszán visszatértek az ismét cseh-szlovák uralom alá kerülő faluba, de onnan a szlovák hatóságok kiutasították.

1945 júniusában hazaérkeztek Hódmezővásárhelyre, az igazolóbizottság pedig 1946. január 15-én simán igazolta. 1945 őszén belépett a Független Kisgazdapártba, és annak helyi lapja, a Független Vásárhely belső munkatársa lett,⁵² majd 1946 elején Révész Imre püspök Beretzk Sándor⁵³ hódmezővásárhely-kutasi lelkipásztorhoz rendelte ki segédlelkésznek. Közben

⁴⁷ CsML, VII. 2. fond, 46. d., NB 12/1947. sz., 5978/1946. nü. sz.

⁴⁸ A szegedi levéltárban lévő iratokból nem derül ki, hogy a fölmentő ítélet miért született, a védelem tanúinak vallomásai sem maradtak fenn.

⁴⁹ Dr. Vásárhelyi Lajos (Hódmezővásárhely, 1909–1990.) 1935-től Hódmezővásárhely-Fehértóparton, Orosházán, majd Büdszentmihályon szolgált segédlelkészként. 1940 novemberétől 1945 júliusáig a Gömör megyei Özörény parókus lelkésze volt, majd mint menekült lelkész szülővárosában kiegészítő szolgálatokat végzett (már amikor szabadlábban volt). Másfél évig a Vásárhely-csúcsi egyházközség lelkésze volt, majd 1951 elejétől ótemplomi lelkipásztor lett, de 1955 őszén az egyházi bíróság – politikai okok miatt – állásvesztésre ítélte. 1958 februárjától Mindszenten lett parókus lelkész, de novemberben – ismét politikai okokból – egy újabb egyházi bírósági ítélet nyomán elvesztette állását, emiatt nyugdíjaztatta magát. Bővebben lásd: *Vincze*, 2008.

⁵⁰ Pünköstit még a debreceni egyetemi éve alatt ismerte meg Vásárhelyi (az évfolyamtársa volt). A háború alatt a későbbi nyilas főispán a lekötöleztette lett, ugyanis a tőle különélő feleségét a lelkész – mint iskolaszéki elnök – elhelyeztette az özörényi felekezeti iskolánál.

⁵¹ Dr. Budinszky László (Budapest, 1895–1946) ügyvéd, politikus. Eleinte a ágából hazatérve a Vörös Őrség zászlóaljparancsnoka lett. 1926-tól folytatott ügyvédi gyakorlatot. Kezdetben liberális színekben politizált, majd jobbra tolódott, végül 1939-ben – képviselővé választása után – tagja lett a Nyilaspártnak. 1940-től Szálasi protokollfőnöke, a nyilas kormányban igazságügyminiszter lett. A népbíróság 1945. decemberében halálra ítélte, 1946. március elején kivégezték.

⁵² Vásárhelyinek a saját neve alatt a Vásárhelyi Független Újság 1946. februári és márciusi számaiban kilenc cikke jelent meg. Ezekben szociális problémákkal, a drágasággal, végül a közeledő béketárgyalásokkal foglalkozott.

⁵³ Beretzk Sándor (Hódmezővásárhely, 1893.–196?) 1920–21-ben segédlelkész volt Szegeden, majd 1923. január végéig ugyanott, ezt követően Hódmezővásárhelyen hitoktató segédlelkész. 1928 októberétől

szerette volna Szegeden befejezni a háború alatt megkezdett államtudományi tanulmányait, mert már csak egy szigorlata volt hátra. Erre azonban abban az évben nem kerülhetett sor.

1946. március 8-án a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya egy feljegyzésében azt jelentette, hogy „egy ügy nyomozása kapcsán a következők jutottak tudomásomra: Vásárhelyi Lajos ref. lelkész az özörényi cellulózgyár volt gyári felügyelője nyilas párttag⁵⁴ volt, ezenkívül összeköttetésben állt Szálásival, Budinszkyval...”.⁵⁵ Ezek után március 29-én Gajzágó György rendőr őrnagy fölhívta a hódmezővásárhelyi rendőrkapitányság Politikai Rendészeti Osztályát, hogy folytassa le a nyomozást a lelkész ellen.

Április 26-án a helyi nyomozók munkához láttak. A lelkész édesanyjának két alkalmazottját, majd Vásárhelyi Lajost is kihallgatták. Az egyik fiatal lány, M. M. jegyzőkönyvben rögzített vallomása szerint a lelkész édesanyja virágboltjában „több alkalommal tett olyan kijelentéseket, melyek szerint az előző rendszer sokkal jobb volt mint a mostani, a csöcselék van most az élen, a vezetőség csupa bűnözőkből, gyilkosokból áll, és ezek az országot tökéletes romlásba viszik. Azt is mondta, hogy az orosz hadsereg mindent ki-visz az országból és hogy ez nem más, mint fegyelmetlen banda, akik teljesen kifosztják a magyarságot.”⁵⁶ Azt ugyan egyik tanú sem igazolta, hogy nyilas párttag lett volna a lelkész, egyébként ezt ő maga is cáfolta, akárcsak a többi vádat, ám ez nem számított. Mint ahogy az sem, hogy a két koronatanú október 12-én visszavonta a vallomását.⁵⁷

Hegedűs János hadnagy 1946. június 28-án rendőrhatósági őrizet alá helyezte Vásárhelyi Lajost, vagyis *internáltatta*. Előbb a szentesi, majd október 2-án a Buda-dél Központi Internálótáborba zárták.

Augusztus 21-én a népügyészség pótnyomozást rendelt el, melynek során szeptember 10-én ismételtén kihallgatták a vád két tanúját. A következő év első napjaiban a lelkész felesége a belügyminiszterhez fordult, arra hivatkozva, hogy a két tanú visszavonta a vallomását, és kérte, hogy ezt figyelembe véve vizsgálják fölül a férje ügyét, és új eljárást folytassanak le ellene. Csatolta kérvényéhez a helyi „szakmaközi bizottság” igazolását, miszerint a lelkész „a demokrácia ellen nem fejtett ki olyan tevékenységet, mely megkívánná azt, hogy még mindig internálva tartassék”, és azt javasolták, hogy helyezték szabadlábra, legföljebb – ha mindenképpen szükséges – tartsák rendőri felügyelet alatt.⁵⁸

A vádat csupán 1947. március 3-án fogalmazták meg. A Nbr. 13. § 3. pontjába és a Nbnov. 12. § 4. pontjába⁵⁹ ütköző „háborús és népellenes bűntettekkel” vádolták. Az volt a vád ellene, hogy 1.) „a nyilasok uralomra jutásakor a nyilas közigazgatásban illetve honvédelem keretében önként fontos vezetői állást vállalt és tevékenykedett”, és 2.) „a nép és demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött.” Az indoklás szerint „nevezett tagadásával szemben a tanúk állítása szerint a múltrendszer [sic!] vezetőit, akkor, amikor azokat kivégezték, nem tartotta helyesnek, sőt, kifogás tárgyává tette. A mai rendszert nem tartja alkalmasnak az újjáépítésre, valamint mert a múlt éra alatt közvetlen összeköttetései voltak

nyugdíjba vonulásáig Vásárhely-Kutason parókus lelkészként szolgált. 1950 szeptemberétől egyházmegyei tanácsbíró volt.

⁵⁴ Vásárhelyi sohasem volt nyilas párttag – bár ezt a vádat többször megfogalmazták vele szemben. A harmincas évek vége felé voltak nyilas kapcsolatai, feltehetően szimpatizált a párttal, illetve programjával, néhány gyűlésen jelen volt, egyes vádak szerint az 1939-es választási kampányukban is részt vett. Ma úgy mondhatnánk, hogy a lelkész „bedőlt” a szélsőjobboldal szociális demagógiájának – de nem ezért ítélte el a szegedi népbíróság.

⁵⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-16881, 6.

⁵⁶ Uo., 11.

⁵⁷ Uo., 47. Arra hivatkoztak, hogy a jegyzőkönyvet felolvasás és iratismertetés nélkül írták alá.

⁵⁸ Uo., 63.

⁵⁹ A Nbnov. 12. §. 4. pontja kimondja: népellenes bűntettben bűnös az is, aki „aki kényszerű szükség nélkül a nép- vagy demokráciaellenes hírverés szolgálatába szegődött”. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214>

nyilas miniszterekkel, főispánokkal, [sic!] akiknek közbejöttével az özörényi cellulóze gyár vezetését kapta meg”.⁶⁰ A lelkész a vádakkal szemben megfogalmazta az észrevételeit, tételesen megcáfolva mindent.

Dr. Bozsó Béla népjegyész eredetileg a tárgyalásnak Hódmezővásárhelyre való kitűzését indítványozta, de az ott alakított külön népbíróság a pártok közötti viták miatt hónapok óta nem működött, ezért a szegedi népbíróság azt javasolta, hogy Szegeden folytassák le a tárgyalást. Ez így is történt. Az 1947. április 26-i szegedi népbírósági főtárgyaláson a vád két tanúja ismételtén visszavonta a rendőrség előtt korábban tett vallomását! M. M. kijelentette: „A rendőrségen [...] több alkalommal hallgattak ki, megfenyegettek, hogy lecsuknak, mert én is olyan vagyok, mint a vádlott, és felsoroltak egy csomó kijelentést, hogy ezeket a vádlott mondta. Aláírtam velem egy jegyzőkönyvet, melyet én félelmemben aláírtam.”⁶¹ A szerencsétlen amikor hírt vette, hogy a lelkészt internálták, magát okolta emiatt és fölmondott. A tárgyaláson amikor megeskették, olyan sírógörcsöt kapott, hogy ki kellett vezetni a teremből... A másik tanú ugyancsak tagadta, hogy a terhelt *valóban* tett olyan kijelentéseket, melyeket a rendőrségen a szájába adtak, és azt állította, hogy félelmében anélkül írta alá a jegyzőkönyvet, hogy előtte megismerte volna annak tartalmát.

A védelem egyik tanúja eskü alatt tett vallomásában hangsúlyozta, hogy valóban a munkások kérésére vállalta el a gyár felügyeletét, sőt, leventéket is beíratott a munkások közé, hogy megakadályozza az elhurcolásukat.⁶² A másik három tanú (köztük Beretzk Sándor lelkész) azt vallotta, hogy *sohasem volt szélsőséges*, kimondottan szociális gondolkodású embernek ismerték.

Az elhangzott vallomások ellenére a népjegyész fenntartotta az eredeti vádat. Végül Taraszovics Ödön (PDP), Nemes Árpád (NPP) és Lévy Béla (FKGP) népbírák azt a véleményüket hangoztatták, hogy a vádlott bűnösségét azért nem lehet megállapítani, mert „a tanúk egybehangzó vallomása alapján nyilvánvalóan kitűnik, hogy a rendőrségen vallomásukat kényszer hatása alatt tették.”⁶³ Ennek ellenére Szél Sándor (MKP), Baka Ferenc (SZDP), és Kocsis József (Szabad Szakszervezetek) – valamint dr. Kozma Endre törvényszéki bíró – az első vádpontban bűnösnek találták, míg a második vádpontra nézve felmentő ítélet mellett szavaztak.

Ennek folytán Vásárhelyi Lajost a Nbr. 13. §-a 3. pont. 6. bekezdésébe⁶⁴ ütköző „háborús büntetben” találták bűnösnek (tulajdonképpen az volt a „bűne”, hogy a nyilas-éra alatt átvette az özörényi vállalat irányítását), ezért „a Nbnov. 9. §. a) pontja és a Nbnov. 1. §. 8. pontja a Btk. 92 §-ának felhívásával” *tíz hónap letöltendő börtönbüntetésre* és mellékbüntetésként háromévi politikai jogvesztésre ítélték.⁶⁵ (A helyi kommunista hecclap az ítélet kihirdetése után három nappal azt hazudta róla, hogy egyebek mellett azért ítélték el a „nyilas” lelkészt, mert a „Szálasi uralom alatt a Felvidéken fejtett ki erős nyilastevékenységet”, valamint „állandó levelezésben állott Szálasi igazságügyminiszterével”).⁶⁶

A kilenc hónap, huszonöt napnyi internálást a népbíróság előzetes letartóztatásnak tekintette, és azt a kiszabott büntetésbe beleszámította, ezért az ítélethozatal utáni öt napot a

⁶⁰ CsML, VII. 2. fond, 50. d., NB 131/1947./6. sz., 29.

⁶¹ Uo., 7.

⁶² „Tudomásom van róla, hogy a vádlott a munkások kérésére elvállalta a leállt cellulóze gyár vezetését. Ezt maguk a munkások mondták el nekem azzal, hogy így akartak megszabadulni a katonai szolgálat alól. A munkások a legnagyobb szeretettel beszéltek a vádlotról.” – vallotta a tárgyaláson eskü alatt Faragó Klára, aki 1945 előtt a szomszédos Pelsőcön volt gyógyszerész és szemtanúja volt az özörényi eseményeknek. Uo., 22.

⁶³ Uo., 27.

⁶⁴ Eszerint háborús bűnös az is, „aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett.”

Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8214>

⁶⁵ CsML VII. 2. fond, 50. d., NB 131/1947./6. sz., 32.

⁶⁶ *Vásárhelyi Népe*, 1947. április 29. („10 hónapra ítélték a nyilas lelkészt”).

vásárhelyi járásbíróság fogdájában töltötte, majd *szabadlábra helyezték*. Sokáig nem maradt szabadon, ugyanis Koós István ávós alhadnagy már július 9-én javasolta, hogy tartsák *rendőrhatósági őrizet* alatt, amit Szeverle Mihály rendőrszázados másnap jóvá is hagyott. Augusztus 5-én a Budapesti Rendőrkapitányság Államvédelmi Osztálya *elrendelte az* ismételt rendőrhatósági őrizet alá helyezését – vagyis *internálását*.⁶⁷ (Mivel a világi bíróság elítélte, a Békés-Bánáti Református Egyházmegye 1947. október 9-én jogerősen *feddésre* ítélte.) Az internálást végül 1948. január 28-án szüntették meg, de még 1949. február 5-ig rendőrhatósági felügyelet alá állott.

Az egyházmegyében nem csak hódmezővásárhelyiek kerültek „népellenes büntett” vagy „háborús büntett” vádjával népbíróság elé. Bartha György békéssámsoni, Fogarassy Jenő dobozi, Papp Gábor köröstarcsai, Sebestyén Béla szentesi lelkipásztorok, Vecsery Lajos makói segédlelkész, Újvári Lajos öcsödi református tanító is odakerültek előbb utóbb – Vecseryt kivéve – mindnyájukat felmentették.⁶⁸ Közülük eddig csak Újvári Lajosnak, Bartha Györgynek és Vecsery Lajosnak ismertük meg a periratait.⁶⁹

A korábban igazolt öcsödi református népiskolai tanítót, Újvárit „háborús büntettel” állították a gyulai népbíróság elé. A vád szerint mint leventeparancsnok nemcsak a legidősebb korcsoportot, az 1922–26-os évfolyamot hívta be – írásbeli rendeletre hivatkozva –, hanem az 1927-eseket is. (A Tisza vonalán kellett védelmi állásokat építeniük.) Az 1946. december 5-i tárgyaláson azonban nyilvánvalóvá vált, hogy valójában szó sincs „túlbugzóságról”, ugyanis az 1927-es évfolyamhoz tartozó fiatalokkal – amikor kiderült, hogy csak szóbeli utasítás alapján kellett bevonulniuk, és az eredetileg kijelölt helyről tovább kellene menjenek –, közölte, hogy csak önkéntes alapon kell maradjanak, aki akar, az hazatérhet. Erre hivatkozva a népbíróság elejtette a háborús büntett vádját, a tanítót pedig 1947. március 10-én felmentette.⁷⁰

Bartha György⁷¹ békéssámsoni lelkipásztort, akit még 1945 februárjában igazoltak, az igazolóbizottság júniusban azért utalta népbíróság elé, mert a politikai rendőrségtől olyan értelmű bejelentés érkezett, miszerint ő a háború alatt „szovjetellenes izgatást” folytatott. A vád egyik tanúja szerint a népfőiskolai oktatás keretében tartott földrajzórán egyebek mellett azt mondta, hogy „nagyon vigyázzunk, hogy az a piszkos bolsevisták ide a lábukat be ne tegyék, mert olyan vérontást csinálnak, hogy a fiatalokat elviszik katonának, a gyermekeket pedig elrabolják, és sohatöbbért nem fogják látni a szülők a gyermekeiket, a nőket megbecstelenítik, és a munkások pedig olyan helyen lesznek elhelyezve, mint a disznó ól és olyan edényből étkeznek, mint a disznó váju.”⁷² A másik vád szerint az oroszok bejövetele előtti napokban a vasárnapi prédikációjában „az oroszokat szidta”.

A népügyészség 1946. március 11-én „népellenes büntett” elkövetésével emelt vádat ellene. Az idős (akkor 68 éves) lelkész természetesen tagadta a vádat.⁷³ Az augusztus 28-i főtárgyaláson kiderült, hogy egy kis helybeli madiszos csoport, illetve a lelkész egy személyes ellensége (Vidovszky gyógyszerész) áll a vádaskodás mögött. A népbírósági tárgyalás második fordulóján, 1947. május 7-én az is bebizonyosodott, hogy a lelkész által a

⁶⁷ Végh Rezső hódmezővásárhelyi rendőr százados 1947. október 30-án egy véghatározatában ezt azzal indokolta, hogy a korábban megszüntetett rendőrhatósági őrizet „alapját képező okok olyan súlyosak, hogy további rendőrhatósági őrizet alatt tartása a mai politikai helyzetben feltétlen kívánatos”. ÁBTL, 3.1.9. V-16881, 84.

⁶⁸ TtREL, I. 1. c. fond, 487. d., ad 308/1947. sz. Gönczy Béla esperes 1947. május 12-i jelentése az egyházmegyében internált, rendőrségi felügyelet alá helyezett vagy elítélt egyházi személyekről.

⁶⁹ Papp Gábor és Sebestyén Béla népbírósági iratai megtalálhatóak ugyan a Csongrád Megyei Levéltárban, ám a kézirat lezárása előtt – többszöri sikertelen kísérlet ellenére – nem tudtunk azokba beletekinteni.

⁷⁰ BML, XXV. 12. fond, 25. d. NÜ. 471/1946.

⁷¹ Bartha György (Makó, 1878.–Békéssámson, 1952.), 1898-tól Makón segédlelkészként szolgált, majd 1916-tól Békéssámsonon megválasztották lelkipásztornak. Itt szolgált haláláig.

⁷² BML, XXV. 12. fond, 17. d. NÜ. 127/1946. 27., a Magyar Államrendőrség békéssámsoni biztosságán 1946. február 16-án Varga István tanúvallomásától felvett jegyzőkönyv. (Betűhív idézet!) Áruklodó, hogy szinte betű (!) szerint ugyanilyen szövegű „vallomást” vettek fel még két személytől.

⁷³ Nyolcvannyolc híve írt alá egy nyilatkozatot, melyben az ártatlanságát hangoztatták.

politikai rendőrségen 1945. május 5-én felvett tanúvallomást utólag meghamisították. A vád tanúi egytől-egyig cáfolták a felhozott vádakát. A népbíró felmentette, de ezt dr. Bozsó Béla néppügyész megfellebbezte, ám a népfőügyészség 1947. szeptember 6-án a fellebbezést visszavonta, ennek következtében a felmentő ítélet jogerőre emelkedett.

Vecsery Lajosnak⁷⁴ nem volt ekkora szerencséje, ráadásul az ő ügyében csak négy év elteltével született jogerős ítélet.

A háború alatt Makóra kirendelt segédlelkészt 1945. augusztus 23-án följelentette egy kübekházi papucsos mester. A tanúvallomási jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a följelentő lánya a huszas években férjhez ment egy Weisz Jenő nevű zsidó vallású kereskedőhöz. Mikor megszületett a fiuk, azt először reformátusnak keresztelték, de a férje négy év múlva „úgy a feleségét mint a fiát átvitte a zsidó vallásra” – mondta a följelentő. A világháború alatt – nyilván a zsidó törvények miatt – Weiszné Fekete Julianna úgy döntött, hogy visszatér a gyermekével együtt ősei hitére, ezért ismét kérte a „születési vallásába való újra felvételét”. 1944 júniusában az akkor Makón szolgálatot teljesítő Vecseri – a vád állítása szerint – „besúgóként fölment a rendőrségre” és a két személyt „mint zsidókat jelentette föl és deportáltatta”.⁷⁵ A fiú keresztanyja – egy 1945. szeptember 3-án a makói államrendőrség bűnügyi osztályán fölvelt tanúvallomás szerint – azt is állította, hogy többször hallotta, a segédlelkész Weisznével durván bánt. A segédlelkész főnöke, Szirbik Sándor ugyanaznap azt vallotta, hogy 1942-ben jelentkeztek az áttérésre és az azt megelőző hat hónapos felkészítésre, de aztán a megélhetésük miatt elköltöztek a városból és annyiban maradt a dolog. 1944-ben Budapestről lejött Weiszné és mivel nem viselt sárga csillagot, valaki följelentette. „Legjobb tudomásom szerint ebben az ügyben Vecseli [sic!] Lajos segéd lelkésznek nem volt olyan szerepe, amely az Egyház törvényeibe ütközött volna. [...] Az akkori zsidógyűlölettel teli világban könnyen előfordulhatott, hogy [akadt] olyan haragos[a] Weisznéknek [sic!], akik tudták róluk hogy zsidók [és azok] jelenthették fel a családot a rendőrségen.” – állította a lelkipásztor.⁷⁶

Dr. Mécs László szegedi néppügyész 1945. október 30-án küldte meg a nyomozati iratokat azzal, hogy a szabad lábon védekező Vecsery Lajost „népellenes bűntett”-tel vádolja. A makói népbíróság 1946. február 22-én hirdetett ítéletet: az akkor már Szentesen szolgáló segédlelkészt a vád alól *fölmentette*, mert a vád tanúvallomásai „egymással ellenkeznek”, Vecsery egyébként tagadta a terhére felrótt cselekményt, és a bíróság azt állapította meg, hogy „a vádlott Weisznének és ennek fia ügyében eljár s igyekezett azokon segíteni, azonban azok a vádlottnál akkor jelentkeztek, amikor az már nem tudott segíteni minden igyekezete és jóindulata dacára – elvitték őket deportációba – s annak az okai ők voltak, mert nem intézték kellő időben az ügyeiket a református hitre való visszatérés tekintetében.”⁷⁷ Az államügyész azonban semmisségi panaszt nyújtott be a fölmentő ítélet miatt. A NOT három évvel később, 1949. megsemmisítette az ítéletet és új ítélet hozatalára utasította a szegedi népbíróságot, mert szerinte a korábban megállapított tényállás „hiányos, téves ténybeli következtetéseken alapszik, s így felülvizsgálatra nem alkalmas.”⁷⁸ A szegedi népbíróság 1949. augusztus 22-én meghozott újabb ítéletében Vecseryt bűnösnek találták a Nbr. 15. §. 5.) pontjába ütköző „népellenes bűntett” elkövetésében, ezért a Nbnov. 11. §. B.) pontja, a Nbnov. 1. §. 8.) pontja és a Nbnov. 2. §. 5.) bekezdés alapján főbüntetésként *egy év szabadságvesztésre* és öt év politikai jogvesztésre ítélte. Mivel az államügyész súlyosbításért, a védő pedig enyhítésért fellebbezett, az ügy a NOT elé

⁷⁴ Vecsery Lajos (Szentes, 1907–Szentes, 197?) 1932–35. között Szentesen, utána Makón volt segédlelkész, 1945-ben visszament Szentesre. 1952-es szabadulása után egy ideig alkalmi munkákból élt. 1956 decembere és 1962 júniusa között Szentes-Központban, utána Fábiansebestyénen lelkipásztor az 1973-as nyugdíjba menetelig. Vezetéknévét olykor „i” betűvel írták a hivatalos iratokban.

⁷⁵ ÁBTL, 3.1.9. V-6424, 26.

⁷⁶ Uo. 32.

⁷⁷ Uo. 7.

⁷⁸ Uo. 16.

került. A másodfokú tárgyaláson 1950. január 12-én a Nbnov. 2. §. 5.) bekezdés alkalmazásával főbüntetésként két évi letöltendő börtönbüntetésre ítélték, mert „az irányadó tényállás alapján tényként megállapítható, hogy a református »lelkész« [sic!] ahelyett, hogy a kritikus helyzetben lévő és nála 1944 nyarán a keresztyénség újbóli felvételére jelentkező Weiszné Fekete Juliannát és ennek fiát ebbeli szándékukban segítette volna, a visszatérésüket elodázta, majd Weisznét szerelmével üldözte és a rendőrségen feljelentette.” Az a NOT-ot már nem érdekelte, hogy mindaz, amit az indoklásban megfogalmaztak, kizárólag csupán a rokonság állításán alapult... Vecsery Lajos a Budapesti Állambiztonsági Büntető Intézetből 1952. február 19-én szabadult, de egy jó ideig nem tudott lelkészként elhelyezkedni, a székkutasi Gyapotkutató Intézetnél lett alkalmazásba véve, csak 1956-ban kerülhetett vissza a lelkészi pályára.

Az 1944–47. között a négy református egyházkerületben egyházi személyek ellen indított eljárások számát a kutatás jelenlegi állapotában még nem lehet megmondani. Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből csak az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben – a püspöki hivatalba befutott adatok szerint – 1944 vége és 1947 május vége között negyvenkét lelkész, tizennégy tanár és harmincegy tanító került valamilyen letartóztatásba. *A lelkészek majd húsz százaléka ellen folytattak rendőri eljárást* (igaz, másodfokon mintegy kilencvennyolc százalékukat fölmentették)! Jogerősen nyolc lelkészt és két tanárt ítélték szabadságvesztésre.⁷⁹

Mindezek az adatok is azt bizonyítják, hogy ellentétben a szakirodalom egy részének tendenciózus hallgatásával vagy azzal az állítással, miszerint csak 1948–49-től folyt a lelkészek, egyházi alkalmazottak üldözése, valójában ez már 1945-ben elkezdődött. Ez is azt igazolja, hogy felülvizsgálatra szorul az a sokakban élő kép, miszerint az 1945–47-es évek a Rákosi-diktatúrával ellentétben a „szabadság és demokrácia” esztendői lettek volna.

⁷⁹ *Debreceni Protestáns Lap* (az egyházkerület hivatalos közlönye), 1947. június 15. Az egyik egyháztörténész szerint kilencvenhét lelkészt vontak eljárás alá. Lásd *Tibori*, 1995. 90.

FÜGGELÉK:

Részletek Révész Imre debreceni református püspök 1945 májusi emlékeztetőjéből

1.) Eddig kb. 200 egyházközségnek a múlt október óta bekövetkezett viszontagságairól és mostani helyzetakalulásairól van részletesebb tájékozódásom. Ezeknek legnagyobb része természetesen a trianoni vonalon belül esik. Az őszi napokban a lelkipásztoroknak és egyéb lelkészeknek nagy átlagban 50%-a elmenekült, ezeknek azonban legalább a fele 1944 vége előtt visszatért gyülekezetébe (a Borsodba, Abaújba, Zemplénbe menekültek), a másik fele február óta áramlik vissza. A jelen pillanatban nem hiszem, hogy az elmenekült lelkészeknek 5%-ánál több volna még távol gyülekezetétől. A hazatérőkből többségét gyülekezetük megértéssel és szeretettel fogadta. Aránylag csekély számú gyülekezet az, amelyben az elment és oda visszatérni akaró lelkipásztor személye körül háborgás van. Ez esetekben viszont vagy a lelkipásztor régebbi viselt dolgait hozzák fel annak megokolásául, hogy a még a tetejében el is menekült, most már nem kívánják lelkészükné – vagy pedig külső tényezőknek, főként a helybeli kommunista vagy [*nemzeti*] parasztpárti vezetőknek türelmetlen és fenyegető fellépése idézi elő azt, hogy a presbitérium és a gyülekezetnek nem templombajáró, egyházszerető komoly része nem mer a lelkipásztora mellett határozott állást foglalni. Mindenesetre számolnunk kell azzal, hogy a lelkipásztorok és lelkészek egy része vagy ilyen vagy olyan formában kénytelen lesz megválni állásától, mert esetleg fizikai lehetetlenséggé válik számára az abban [*való*] továbbműködés. Töredékrész lesz ugyan, de igen súlyos problémát fog így is jelenteni, különösen ha a nyugdíjintézetet nem helyezhetjük belátható időn belül teljesítőképes állapotba.

[...] 3.) Egyelőre még csak szórványos olyan esetkről van jelentésem, amikor a helyi politikai pártok erőszakosan akarnak beleavatkozni az egyházközségek vagy az iskolák életébe: pl. Meg akarják akadályozni, hogy szupplantálni akaró helyettes lelkészt az esperes más gyülekezetbe helyezzen át, át akarják venni a felekezeti iskolát stb. Az illetékes főispánoktól az esetek egy részében orvoslást, vagy legalábbis arra ígéretet kaptam.

[...] 5.) A legnagyobb nyugtalanság tapasztalható a rendőrségi és népbírósi eljárások miatt, amelyek egyre több lelkészi személyre terjednek ki. Egyházkerületünk lelkészei közül, hogy csak a legkiválóbb lelkészeket említsem, internáló táborban van hónapok óta dr. Szász Imre esperes, népbíró elé utalva Gaál István esperes, népbíró által egy évi börtönre ítélve Harsányi Pál esperes, negyedik hete az ügyészség fogházában Dr. Makkai Sándor egyetemi tanár, pünkösdi szombatja óta letartóztatásban Uray Sándor egyházkerületi tanácsbíró, és éppen a mai napon (május 23.) ítélte a népbíró 10, mond 10 évi börtönre Almásy Márton hajdúböszörményi vallástanárt, a Kálvineum igazgatóját egy tavaly májusban tartott, kétségtelenül erősen szovjetellenes és németbarát szellemű, hősök-ünnepi beszéd miatt.⁸⁰ Az ilyen jelenségek egyre nagyobb aggodalmat keltenek abban a tekintetben, hogy az új politika és államvezetés részéről elhangzott nyilatkozatok az egyház működési szabadságának tiszteletben tartásáról valóban őszinték-e. Egyre erősödik az egyházi közvéleményben az elkeseredés ezeknek az eljárásoknak kíméletlen szigorúsága miatt. Különösen azt nem értik, miért nem engedhető meg az ilyen eljárás alá vont egyéneknek szabadlábban maradása ítéletük meghozataláig. Hiszen szökésüknek még a lehetősége is ki van zárva, attól sem kell tartani, hogy szabadlábban létük alatt a védelmükre hivatalos tényezőket vagy társadalmi erőket tudnak megmozgatni. Kívánatos volna a belügyi és az igazságügyi kormányzattal megértetni, hogy a magyar református egyház tömegeinek elkeserítése, a bizalmatlanság, a reakció és a csodavárás

⁸⁰ Révész Imre kézzel utólag ráírta az irat szélére: „Milyen arányban áll ez pl. a Meskó Zoltánra mért ötéves börtönbüntetéssel?”

karjaiba hajtása nem lehet cél és a legnagyobb mértékben impolitikus magatartás. Én, akit naponta keresnek föl lelkészek és mások az egyházkerület minden részéből, napról-napra növekvő mértékben érzem a nehézséget a megnyugtatósnak, a türelemre és az új szellem iránti bizalomra intésnek.

6.) Az előbbi pont alatt említett nyugtalanság összefügg a zsidóság elleni elkeseredés érezhető növekedésével. A rendőrségek és a népjegyzékségek nagyszámú zsidó elemeinek általában véve kíméletlen és kihívó magatartását egyre inkább összefüggésbe hozzák a zsidók mohó bosszúvágyával és új uralomra törésével az élet minden területén. Egyházi érdekek gondoltam – és gondolom most is –, hogy a deportáltak megsegítését célzó akciónak élére álljak, de mondhatom, hogy ez napról napra kínosabb helyzeteket teremt rám nézve a saját egyházunk tagjai részéről, akik úgy érzik, hogy a hazatérő zsidóság máris elvesztette a jogát arra, hogy a magyar keresztyének részéről támogatásban részesüljön akkor, amikor a magyar keresztyén társadalomban is mérhetetlen a nyomor, a legsúlyosabb anyagi gond és a kétségbeesett aggodás a hadifogoly, elhurcolt vagy politikailag üldözöbe vett családtagok tízezreinek bizonytalan sorsa miatt. Valahogyan meg kellene értetni a mai politikai pártok zsidó eredetű vezetőivel, hogy elsősorban a zsidók érdeke volna féket vetni az elszabadult szenvedélyekre, nehogy a dolgok kirobbanásig fejlődjenek. Az különben megfigyelhető, hogy a munkás- és parasztpártok nem zsidó eredetű vezetőiben és tömegeiben fokozódó antiszemita hangulat uralkodik, s a zsidóságot hajlandók egyre inkább a kapitalista érdekek képviselői közé sorozni, akikkel szenvedéseik ellenére sincs több helye a kíméletnek, mint egyéb „fasisztákkal” szemben. De konkrét esetekben azért mégis legtöbbször az a helyzet, hogy a zsidó befolyás érvényesül a háttérből rendőrségi, népbírói eljárásoknál, vagy legalább is a látszata az.

Mindez ügyekben szeretném szeretném elsősorban a konventi lelkészelnök úrnak, miután pedig a vallás és közoktatásügyi miniszter és államtitkár uraknak a nézeteit mielőbb megismerni, s a már megkísérelt vagy megkísérelni remélt lépésekről tájékoztatást nyerni.

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, a Püspöki Hivatal igazgatási iratai, I. 1. c. fond, 469. doboz, 1371/1945. sz. „Pro Memoria. Helyzetjelentés Debrecenből és a Tiszántúlról 1945 májusában.” Gépelt fogalmazvány. Az első oldal szélére Révész saját kezűleg odaírta: „Ezt május 28. táján küldtem föl, amikor még nem tudtam, hogy néhány nap múlva magam is fölmegeyek. Erre választ a csatolt konventi elnökségi irat, amelynek tartalmát előltem R.[avasz] L.[ászló] és K. G. már élőszóval elmondott. R. I.”

RÖVIDÍTÉSEK

ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

BFL = Budapest Főváros Levéltára

BML = Békés Megyei Levéltár

CsML = Csongrád Megyei Levéltár

CsML HL = A Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Levéltára

d = doboz

DRERL = A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára

TtREL = A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára

IRODALOMJEGYZÉK:

BARCZA József: *Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége.* In: A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok. (Szerk.: Barcza József – Dienes Dénes). Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 143–154.

KÁDÁR Imre: *Egyház az idők viharában. (A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején.)* Bp., Bibliotheca Kiadó, 1957.

KISS Réka: A diktatúrák szorításában. Ravasz László egyházpolitikai útkeresése a második világháborút követő esztendőkből (1945–1948). *Századvég*, 2003. 3. sz. 39–68.

KISS Réka: *Bereczky Albert lelkipásztori, püspöki működése.* In: Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról 1–2. (Szerk.: Kósa László.) Bp., a Dunamelléki Református Egyházkerület kiadása, 2006. 601–620.

KORMOS László: *Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban a második világháború végén. (Tanulmányok és forrásközlés.)* Debrecen, 1994. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltár kiadványai IV.)

KÓSA László: *A gyulai református egyház története.* Gyula, a Békés Megyei Levéltár kiadása, 1994.

PALASIK Mária: *A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949.* Bp., Napvilág Kiadó, 2000.

SZABÓ András Péter: Révész Imre „az idők viharában” (1944–1967). *Protestáns Szemle*, 2003. 2. sz. 66–84.

SZAKÁCS Sándor – ZINNER Tibor: *A háború „megváltozott természete”. (Adatok és adalékok, tények és összefüggések 1944–1948.)* Bp., a Batthyány Társaság kiadása, 1997.

TIBORI János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története, I. 1944–1957.* Debrecen, 1995. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanulmányi Füzetek 34.)

VINCZE Gábor: *A rendszerellenes és a lojális. Két hódmezővásárhelyi református lelkész: dr. Vásárhelyi Lajos és Kádár Ferenc ismeretlen arca.* In: Hombár. (Múzeumi Műhely 5.) A Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ Évkönyve, Hódmezővásárhely, 2008. 209–233.